

نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها

یعقوب قلندری^۱ | حسین محسنی^۲

چکیده

پیروزی انقلاب اسلامی موجبات شکل‌گیری گفتمان مقاومت به‌مثابه بدیلی در مقابل با گفتمان هژمونیک سلطه شد و توانست خود را از گفتمانی به حاشیه رانده شده به متن تحولات بکشانند. یکی از مهم‌ترین مصادیق این بازیگری را می‌توان در بحث نظم منطقه‌ای تبیین کرد. مقاله حاضر با استفاده از نظریه گفتمان لاکلا و موفه و بهره‌گیری از روش تبیینی-تحلیلی نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای را مورد واکاوی قرار داده است. فرضیه مطروحه بدین صورت است که گفتمان مقاومت پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران با نظام‌سازی گفتمانی-اسلامی، توانسته از یک گفتمانی به حاشیه رانده شده از سوی گفتمان سلطه به مثابه یک گفتمان فعال در متن سیاست‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تبدیل شود و با نفی هژمونی گفتمان سلطه و عدم سازش در مقابل با سیاست‌های آن، مفصل‌بندی جدیدی را ایجاد نماید که در نهایت این مفصل‌بندی، الگوی جدیدی از نظم‌سازی با کارآمدی بالا در سطح منطقه پدید آورده است. با این حال، گفتمان مقاومت ضمن برخورداری از ظرفیت‌های ساختاری، نظامی، مفهومی و ایدئولوژیکی، همچنان از چالش‌های متعدد در سطوح گوناگون داخلی (نظیر چالش‌های اقتصادی)، منطقه‌ای (نظیر گفتمان‌های رقیب) و فرامنطقه‌ای (نظیر مداخله قدرت‌های غربی) برخوردار است که می‌تواند اهداف آن را به شدت تهدید نماید. نوآوری مقاله حاضر در تبیین نظم‌سازی منطقه‌ای گفتمان مقاومت ضمن توجه به ظرفیت‌ها و چالش‌های آن به صورت توانمند است.

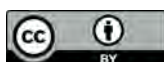
واژگان کلیدی: گفتمان، گفتمان مقاومت، سلطه، منطقه، نظم منطقه‌ای.

DOI: 10.27834/CSIW.2311.1315.4.31.6

^۱ پژوهشگر دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران yakub65@gmail.com

^۲ دانش‌آموخته دکتری علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران، (نویسنده مسئول)
hoseinmohseni52@gmail.com

استناد: قلندری، یعقوب و محسنی، حسین. (۱۴۰۲). نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها. بحران پژوهی جهان اسلام، ۱۰(۴)، ۶۷-۸۹.

این مقاله تحت لایسنس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

شماره ۴ (۳۱)

سال ۱۰
زمستان ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۲/۰۸/۲۸
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۲/۱۱/۲۴
صص: ۶۷-۸۹

مقدمه

عملکرد گفتمان مقاومت با هسته مرکزی ایران، یکی از مهم‌ترین گفتمان‌هایی است که از اواخر سده بیستم تاکنون معادلات منطقه‌ای و بین‌المللی را تحت تأثیر خود قرار داده است. این گفتمان سعی داشته تا از گفتمانی به حاشیه رانده شده به گفتمانی در متن تغییر شکل داده و گفتمان سلطه را به تغییر و مبارزه بطلبد. در همین راستا، یکی از محورهای اساسی در تبیین عملکرد گفتمان مقاومت تأثیر آن بر نظم‌سازی در سطح منطقه‌ای است؛ چراکه گفتمان مقاومت بر این باور است که یکی از مؤلفه‌های اساسی در جهت نیل به نظم و ایستادگی سرزمینی خود، مقاومت و تسلیم ناشدگی در برابر گفتمان سلطه فرامنطقه‌ای است؛ به گونه‌ای که تمامی تلاش‌ها برای نظم‌سازی در منطقه بدون در نظر گرفتن منافع گفتمان مقاومت، شکست خورده است. مقاومت در مقابله با سیاست‌های آمریکا و تلاش برای طرد حضور آمریکا در منطقه و طرح مسأله نابودی اسرائیل و مقابله با سیاست‌های یکطرفه آن را می‌توان به مجموعه فعالیت‌های گفتمان مقاومت افزود؛ در همین راستا خارج شدن نیروهای رژیم صهیونیستی از کشور لبنان در سال ۲۰۰۰، جنگ ۳۳ روزه در سال ۲۰۰۶، جنگ ۲۲ روزه در غزه در سال‌های ۲۰۰۸ و ۲۰۰۹ و... فهرستی مختصر از فعالیت‌های گفتمان مقاومت است؛ خصوصاً این که جبهه مقاومت با اتکای به گفتمان مقاومت از لحاظ مرزبندی‌های جغرافیایی دارای همجواری نسبی با یکدیگر هستند و توانسته نظم جدیدی را بر منطقه حکمفرما کند که عیناً در مقابله با نظم‌سازی مد نظر گفتمان سلطه که مبتنی بر زور و غلبه است و سعی دارد نظمی مبتنی بر برابری که حاصل توافق بازیگران رسمی و غیررسمی منطقه‌ای باشد حکمفرما کنند. بر همین اساس پرسش اساسی پژوهش حاضر این است که نقش گفتمان مقاومت را در نظم‌سازی منطقه‌ای چگونه می‌توان تبیین کرد؟ در پاسخ به این پرسش می‌توان گفت که گفتمان مقاومت با نظام‌سازی گفتمانی-اسلامی، توانسته از یک گفتمانی به حاشیه رانده شده از سوی گفتمان سلطه به مثابه یک گفتمان فعال در متن سیاست‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تبدیل شود و با نفی هژمونی گفتمان سلطه و عدم سازش در مقابل با سیاست‌های آن، مفصل‌بندی جدیدی را ایجاد نماید که در نهایت این مفصل‌بندی، الگوی جدیدی از نظم‌سازی با کارآمدی بالا در سطح منطقه پدید آورده است. روش پژوهش تبیینی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات نیز کتابخانه‌ای و اینترنتی است.

۱- پیشینه پژوهش

در خصوص پیشینه تحقیق بایست گفت که چندین مطالعه در قالب کتب، مقالات و پایان نامه به رشته تحریر درآمده که سعی خواهد شد به اهم آنها اشاره گردد:

جدول ۱. پیشینه پژوهش

محقق / محققان	سال	عنوان پژوهش	یافته‌ها
سوری و خواجه سروی	۱۴۰۱	جمهوری اسلامی ایران، محور مقاومت و شکل‌دهی نظم منطقه‌ای غرب آسیا	ایران توانسته است پس از انقلاب اسلامی ضمن بسط نفوذ امنیتی خود در منطقه متقابلاً با اتحادهای منطقه‌ای ضد محور مقاومت و مخالفت‌های بین‌المللی مواجه شود. با این حال، گروه مقاومت، توانسته است از سال ۲۰۱۱ به طور فزاینده‌ای نیروهای خود را به عراق و یمن اعزام کند و بدین ترتیب، به یک واسطه مهم‌تر برای ایران و اعراب تبدیل شود.
محمودی رجا و همکاران	۱۳۹۷	بررسی محور مقاومت و آینده نظام سلطه با استفاده از نظریه نظام جهانی	بر این نظر هستند که جبهه مقاومت با تکیه بر آرمان‌های اسلامی در منطقه توانسته مشروعیت نظام سلطه را به چالش بکشد. آن‌ها همچنین بر این باور هستند که در صورت تقویت گفتمان مقاومت و گسترش آن به سایر نقاط جهان، زمینه‌های پایان نظام سلطه در دسترس خواهد بود.
دارا و همکاران	۲۰۲۰	مجموعه امنیتی منطقه‌ای مقاومت و راهبرد ایران برای تضمین امنیت نفت	به این مساله می‌پردازد که برای کشوری مانند ایران، امنیت انرژی و خصوصاً فروش نفت با ظهور و گسترش تروریسم تکفیری در سوریه و عراق با چالش جدی مواجه شد. لذا راهبرد جمهوری اسلامی ایران در برابر این شرایط، علاوه بر تعهد انقلابی خود به حمایت از نهضت‌های آزادی‌خواهانه و ملت‌های تحت ستم، گسترش هسته اعتقادی و نیز حمایت از جبهه مقاومت بوده است.
ساداتی‌نژاد و ساداتی‌نژاد	۱۴۰۰	بازتاب‌های حضور مقاومت	به مهمترین تأثیرات جبهه مقاومت در این منطقه پرداخته و فهرستی از این تأثیرات را به طور کلی و خلاصه از جمله برجسته شدن آمریکاستیزی و خدشه وارد شدن به

نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها

اعتبار و قدرت آمریکا در منطقه، زنده نگه‌داشتن آرمان آزادسازی فلسطین و تقویت صهیونیسم‌ستیزی و تقویت جایگاه این کشورها در جبهه مقاومت برمی‌شمارند	در منطقه غرب آسیا		
بیان می‌کند که حوثی‌ها ضمن ادغام در شبکه ایران از بازیگران دولتی و غیردولتی مخالف نفوذ غرب در خاورمیانه، خودمختاری خود را حفظ کرده‌اند. روابط حوثی‌ها با ایران و سایر اعضای محور مقاومت در طول جنگ یمن به طور قابل توجهی تقویت شده و توانایی‌های ایران به حوثی‌ها منتقل شده است، این در حالی است که سیاست ایالات متحده از این تحولات عقب مانده است.	حوثی‌های یمن و گسترش محور مقاومت ایران	۲۰۲۲	زیمرمن
به بررسی جریان مقاومت و تلاش گفتمان سلطه برای مهار آن اشاره دارد؛ او ضمن تبیین تاریخچه‌ای از مبارزات و جنگ‌های محور مقاومت، با اشاره به جنگ سوریه به این مسأله اشاره می‌کند که هدف از تمامی این جنگ‌های نیابتی، از هم‌پاشیدگی و از بین بردن وحدت در میان نیروهای مقاومت است.	محور مقاومت؛ به سوی یک خاورمیانه مستقل	۱۳۹۹	اندرسون

در مجموع با توجه به بررسی‌های صورت گرفته و غور در منابع مختلف توسط نگارندگان، پژوهشی که سعی داشته باشد به تبیین نقش گفتمان مقاومت در نظم‌دهی در سطح منطقه‌ای را هدف اساسی خود قرار داده باشد انجام نگرفته است و از این حیث می‌توان گفت که مطالعه حاضر از لحاظ موضوعی، محتوایی و روشی از نوآوری بالایی برخوردار بوده و انجام یک چنین پژوهشی ضروری به نظر می‌رسد.

۲- چارچوب نظری: گفتمان

یکی از مهم‌ترین نظریاتی که بسیاری از اندیشه‌ورزان عالم علم سیاست برای تحلیل مفاهیم، مقولات و تحولات مورد استفاده قرار می‌دهند، روش تحلیل گفتمان لاکلا و موفه است. ایده کلی نظریه گفتمان آن است که پدیده‌های اجتماعی هرگز تام و تمام نیستند؛ معانی، هیچ‌گاه نمی‌توانند برای همیشه تثبیت شوند و این امر، راه را برای کشمکش‌های همیشگی اجتماعی بر سر تعاریف

جامعه و هویت باز می‌گذارد که خود، تاثیراتی اجتماعی به همراه دارد (Jorgensen & Phillips, 2010: 54)

یکی از مهم‌ترین مفاهیم نظریه گفتمان، مفهوم مفصل‌بندی است. در واقع، هر عملی را که بین عناصر رابطه برقرار کند، به گونه‌ای که هویت آن عناصر دچار تغییر شود و به نوعی نتیجه یک عمل مفصل‌بندی باشد، مفصل‌بندی گفته می‌شود (Lacla & Mouffe, 2013: 105). نماد یا مفهومی که دال‌های دیگر پیرامون آن جمع‌آوری و بیان می‌شود، دال مرکزی نامیده می‌شود. دال مرکزی مانند یک ستون برای یک چادر است (Dabirimehr & Tababai Fatmi, 2014: 1284). از دیگر مفاهیم نظریه گفتمان، مفهوم هژمونی است. هژمونی نوعی منطق سیاسی است که «اجماع» ایجاد کرده و قدرت را به واقعیت تبدیل می‌کند و به جای استفاده از زور، برای اعمال سلطه خود از تکنیک‌های اقناع استفاده می‌کند (Dabirimehr & Tababai Fatmi, 2014: 1285). آن‌ها همچنین از مفهوم عنصر یا وقته یاد می‌کنند. نشانه‌هایی که حول دال مرکزی مفصل‌بندی شده‌اند را وقته می‌گویند. وقته‌ها قبل از آنکه در یک گفتمان مفصل‌بندی شده باشند را عنصر می‌گویند (حقیقت، ۱۳۸۷: ۵۳۹). گفتمان‌ها مدام در تلاش هستند تا جامعه‌ای همگن بسازند. این کار با ایجاد یک زنجیره هم‌ارزی انجام می‌شود. این زنجیره نشان می‌دهد که در فرآیند بیان، نشانه‌های اصلی با نشانه‌های دیگر در یک زنجیره نحوی ترکیب می‌شوند و در تقابل با دیگری قرار می‌گیرند که آن‌ها را تهدید می‌کند (Dabirimehr & Tababai Fatmi, 2014: 1285). یک گفتمان، تلاشی است برای تبدیل عناصر به وقته‌ها از طریق تقلیل چندگانگی معنایی آن‌ها به یک معنای کاملاً تثبیت شده (Hejazi & bahrami, 2019: 8).

آن‌ها بحران‌ها و معضلات جامعه معاصر را با استفاده از مقوله از جاشدگی توضیح می‌دهند (حقیقت، ۱۳۸۷: ۵۴۲). از جاشدگی‌ها حوادثی هستند که حاصل رشد خصومت و ظهور غیریت در جامعه‌اند. آن‌ها حوادثی هستند که نمی‌توانند توسط یک نظم گفتمانی موجود نمادپردازی شوند، لذا می‌کوشند آن را متلاشی کنند (Hejazi & bahrami, 2019: 11). با توجه به این ویژگی، گفتمان همواره در یک میدانی قرار دارد که در آن منازعه بر سر تعیین «معنا» در جریان است. وجود میدان گفتمانی و ضدیت بدین معناست که «هویت یک گفتمان» دائماً در معرض تهدید است و در برابر ضد خود قرار دارد (Davoudi, 2009: 23).

۳- گفتمان مقاومت و نظم‌سازی منطقه‌ای

گفتمان مقاومت، مجموعه‌ای از سوژه‌ها و گروه‌های مختلف اجتماعی است که هدف اساسی آن تولید نظام معنایی مبتنی بر فرهنگ اسلامی است که مقاومت در برابر گفتمان سلطه را در حوزه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بسط و گسترش می‌دهد.

درباره منشأ پیدایش مقاومت اسلامی برخی سید جمال‌الدین اسدآبادی را بنیانگذار بیداری اسلامی می‌دانند و آغاز مقاومت اسلامی را به وی منسوب می‌دارند و برخی دیگر انقلاب اسلامی به رهبری حضرت امام خمینی^(ره) را نقطه آغازین این جنبش می‌دانند (Nazimi Ardakani & Khaledian, 2018: 64). به‌طور کلی گفتمان مقاومت از دو منظر ریشه و تبارشناسی دارد. اول ریشه دینی است، یعنی زمینه مذهبی که انقلاب اسلامی در آن شکل گرفت. دوم بافت تاریخی و تجربه دور و نزدیک. تجربه دور یعنی سنت و تاریخ و تاریخ اسلام و حتی تاریخ ایران و تجربه نزدیک یعنی چهار دهه حیات جمهوری اسلامی (Daneshfar & Pourhassan, 2021: 74).

به‌طور کلی در گفتمان مقاومت، پدیده اسلام‌گرایی حاصل تقابل نیروهای گفتمانی برای معنادار کردن واقعیت اجتماعی است. در گفتمان مقاومت، فرض بر آن است که گفتمان مدرنیزاسیون برخی از نیروهای اجتماعی را در جوامع اسلامی سرکوب کرده و همین نیروهای اجتماعی سرکوب شده با تولید دانش و صورت‌بندی معرفت معترض، در برابر هژمونی گفتمان غالب مقاومت می‌کنند؛ بنابراین بسیاری از مسلمانان که احساس بی‌هویتی و بی‌معنایی می‌کنند، جذب گفتمانی می‌شوند که به آن‌ها احساس توانایی، هویت و همبستگی اجتماعی بخشد (Mohammadi, 2014: 76-78).

می‌توان گفت که جمهوری اسلامی ایران در قلب و مرکز گفتمان مقاومت قرار دارد. ایران، مقاومت را بزرگ‌ترین دستاورد سیاست خارجی خود می‌داند (Shapouri, 2022: 105). بر همین اساس است که مفهوم «مقاومت» به مثابه دال اصلی گفتمان مقاومت در نظر گرفته شده است. لذا گفتمان مقاومت به‌عنوان مهم‌ترین رقیب خرده‌گفتمان‌های منطقه‌ای حضور یافت که این تنازع منطقه‌ای تابعی از غیریت‌سازی گفتمان انقلاب اسلامی با دو بلوک شرق و غرب بود و فضای خصومت گفتمان‌های وابسته به گفتمان لیبرالیسم و کمونیسم کمرنگ، و تمرکز منازعات به سمت گفتمان انقلاب تغییر جهت داد (Khodaparast & Zaeiminejad, 2022: 96). در ادامه می‌توان به برخی از مهم‌ترین مؤلفه‌های نظم‌سازی جدید را به قرار زیر بیان کرد:

۳-۱- مخالفت با حضور آمریکا و تلاش برای خروج آن در منطقه

می‌توان گفت که گفتمان مقاومت مؤلفه‌های نظم موجود را به شدت با چالش اساسی مواجهه کرده است؛ به بیانی بهتر نظم موجود را که مبتنی بر نفوذ مداخله‌گرایانه قدرت‌های غربی و خصوصاً آمریکا بوده است را پذیرا نیست. آمریکا خصوصاً بعد از حملات یازده سپتامبر و به دنبال آن اشغال دو کشور افغانستان و عراق، حضور خود را در منطقه بیش از پیش کرده بود و سعی داشت نظم منطقه را در جهت منافع خود و متحد استراتژیکش، یعنی اسرائیل پیش ببرد (Esmaili & Javdani Moghaddam, 2021: 221). ایران حضور آمریکا در منطقه را یک چالش امنیتی، ایدئولوژی (صلح‌خاورمیانه در بحث فلسطین و روز جهانی قدس) و ژئوپولیتیک (شریان‌های انرژی همچون نفت و گاز) می‌داند و آمریکا مخالف هژمونی گفتمان مقاومت در منطقه است. در چند دهه اخیر برتری آمریکا در منطقه یکی از نقاط تقویت‌کننده هژمونی این کشور بوده است. اما گفتمان مقاومت در خاورمیانه، این منطقه را تهدیدی برای نظام سلطه کرده است. در این باره «جان مرشایمر» نظریه‌پرداز آمریکایی، کشورش را در منطقه، نه یک «هژمون نظم و ثبات»، بلکه «هژمون مرگ» توصیف کرده و گفته آنچه آمریکا از سال ۲۰۰۱م در عراق، سوریه، لیبی و افغانستان انجام داده است، نه صلح و رفاه، بلکه هژمونی مرگ و تخریب ایجاد کرده است. بنابراین از نگاه مرشایمر، بهترین راه برای آمریکا بیرون ماندن از خاورمیانه است (Khodaparast & Zaeiminejad, 2022: 97). لذا حمله آمریکا به عراق که جایگزین موازنه فراساحلی آمریکا در منطقه شد و نسخه شکست آمریکا پس از جنگ سرد لقب گرفت، نقطه عطف تغییر دستور واپایش نظم در شبکه ایران بود (Ghasemi & Hashemi, 2022: 166). واضح است که می‌توان تمامی این دستاوردها را در قالب دال مرکزی مقاومت معنامند ساخت، مقاومتی که چه در جبهه مقابله با استکبار و چه در طول دوران هشت سال دفاع مقدس به مثابه الگوی اصلی ایستادگی جمهوری اسلامی ایران در مقابله با این تهدیدات بوده است.

۳-۲- مسأله فلسطین و تلاش برای نابودی رژیم صهیونیستی

یکی از مهم‌ترین دال‌هایی شناور گفتمان مقاومت که همواره انگشت تأکید این ائتلاف را بر خود داشته مبارزه با اسرائیل و حمایت از آرمان فلسطین در منطقه است. در واقع، مسئله فلسطین و همراه با آن مخالفت با اسرائیل یکی از مؤلفه‌های تعیین‌کننده مشترک و پایدار دیدگاه‌های مقاومت

نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها

در مورد نظم منطقه‌ای است (Wastnidge and Mabon, 2023: 6) در همین رابطه آیت‌الله خامنه‌ای می‌گوید: هر جا هر ملتی و گروهی با رژیم اسرائیل مبارزه کند ما پشت سر آن هستیم و کمکش می‌کنیم و هیچ ابایی هم از گفتن این حرف نداریم (Mahmoodi Raja; Bagheri, 2019: 16). لذا از آنجایی که مهم‌ترین اصل نظم مطلوب جهان سلطه در منطقه تأمین امنیت اسرائیل تعیین شده بود، در مقابل، آزادسازی قدس شریف به‌عنوان یک از اساسی‌ترین مطالبات مقاومت در منطقه تعیین گردید. این اصل اساسی در همان نخستین روزهای پیروزی انقلاب اسلامی توانست جهان عرب را از مسیر عادی‌سازی روابط با اسرائیل که به واسطه امضای معاهده صلح کمپ دیوید از سوی انورسادات، رئیس‌جمهور وقت مصر، شکل گرفته بود، خارج سازد. چنین سیاستی، درهای جدیدی را در مبارزه با اسرائیل گشود. تأسیس جنبش‌های مقاومت انقلابی و مردمی در برابر اشغالگری اسرائیل و در رأس آن حزب الله لبنان و جهاد اسلامی در فلسطین و نیز آغاز نهضت انتفاضه در سرزمین‌های اشغالی، همگی در پرتو الگوی انقلاب اسلامی و نگاه امت‌محور آن و تأثیرات رهبری امام خمینی به‌عنوان رهبری این امت محقق گردیده است. بر این اساس، ایران به‌عنوان ام‌القری در جامعه مسلمان نمی‌تواند نسبت به وضعیت فلسطینیان و موجودیت نامشروع اسرائیل سکوت اختیار نماید (Karimi, 2016: 10).

از منظر گفتمان مقاومت، هم‌اکنون در میان امت اسلامی و در کشورهای مسلمان، چیزی مهم‌تر و ضروری‌تر و مسئله‌ای محوری‌تر از مسئله فلسطین وجود ندارد، زیرا فلسطین رمز وحدت و عامل اتحاد و مبارزه با دشمن و نیز ملاک شناسایی دوست از دشمن است (Sadatinejad & Sadatinejad, 2021: 101). این مقاومت بر پایه ایدئولوژی‌های دینی، ملی و انسانی فلسطینیان شکل گرفته و در نتیجه آن، جنبش مقاومت فلسطینی به یکی از اصلی‌ترین عوامل پایداری و ایجاد تعادل در منطقه تبدیل شده است.

به‌طور کلی شکست‌های پی‌در پی اسرائیل به‌عنوان نماد نظام گفتمانی سلطه در این جنگ‌ها در برابر گفتمان مقاومت و ایستادگی آن با ابتنای بر مفهوم مقاومت، همگی حاکی از به‌چالش کشیده شدن عوامل ثبات نظام سلطه بوده است. نمونه بارز این امر را می‌توان جنگ ۷ اکتبر غزه موسوم به «طوفان الاقصی» دانست. به گفته رسانه‌های اسرائیلی، حملات اولیه درگیری منجر به کشته شدن دست‌کم ۲۵۰ نفر و زخمی شدن ۱۵۰۰ نفر در اسرائیل شد که این مرگ‌بارترین حمله در چند دهه

فصلنامه بحران پژوهی جهان اسلام

اخیر در این کشور است. حدود ۲۵۰ نفر در اسرائیل نیز توسط حماس به عنوان گروگان گرفته شدند. این جنگ که تاکنون نیز تداوم یافته است مهم‌ترین تشدید درگیری اسرائیل و فلسطین در چند دهه اخیر بوده است (Salem, 2023). حمله حماس به اسرائیل نخست اینکه تداوم عادی‌سازی روابط آن را با کشورهای عربی به کما برد و دوم اینکه بیانگر انکار حق موجودیت اسرائیل در منطقه بود. لذا حمله حماس، برای به چالش کشیدن پویایی عادی‌سازی اسرائیل، و به اشتباه انداختن کشورهای میانه‌رو که با دولت یهود روابط دارند یا در حال توسعه روابط هستند، تفسیر می‌شود. حماس در پی دستیابی به این مهم از طریق برجسته کردن مستمر مسئله فلسطین و تحریک افکار عمومی عرب و مسلمانان در حمایت از انکار مشروعیت اسرائیل و علیه سیاست‌های رهبران آنها بود؛ بنابراین بحران غزه چالش بسیار مهمی را برای دولت‌های کشورهای عربی که با اسرائیل روابط دیپلماتیک دارند و یا در فکر برقراری روابط بودند، ایجاد می‌کند. لذا درگیری کنونی اثرات قابل توجهی بر چشم‌انداز همکاری اقتصادی منطقه‌ای و رسمی شدن بیشتر روابط با اسرائیل توسط کشورهای عربی دارد (Krasna, 2024).

می‌توان گفت حمله حماس دو نتیجه بسیار مهم برای گفتمان مقاومت داشت؛ نخست اینکه کاملاً در مقابل نظم منطقه‌ای مد نظر رژیم‌های محافظه‌کار، رژیم صهیونیستی و آمریکا بود و آن را به شدت با چالش مواجهه کرد، دوم اینکه علی‌رغم حمایت کشورهای اروپایی و آمریکا از اسرائیل، فشار افکار عمومی جهان را علیه اسرائیل به شدت زیاد کرده و حقانیت مسئله فلسطین و مخالفت با رژیم صهیونیستی را به شدت برجسته کرده است، تا جایی که مخالفت با حماس به منزله مخالفت با فلسطین قلمداد و نکوهش می‌شود؛ لذا انتقاد از سیاست اسرائیل به انتقادات بزرگتر و دلسردی از سیاست آمریکا در خاورمیانه سرایت می‌کند. فراخوان‌های گسترده‌ای در رسانه‌های اجتماعی برای تحریم شرکت‌هایی که طرفدار اسرائیل هستند (استارباکس، مک‌دونالدز، کی‌اف‌سی، کارفور) وجود دارد که طبق گزارش‌ها به مشقت‌های قابل توجهی، به ویژه در بحرین، برای صاحبان امتیاز محلی منجر شده است (Krasna, 2024).

۳-۳- بیداری اسلامی و سقوط قدرت‌های همسو با غرب

رشد بیداری اسلامی در خاورمیانه در قالب جنبش‌های پایداری در برابر رژیم اسرائیل در فلسطین و لبنان، سقوط دیکتاتوری‌های حاکم وابسته در اغلب کشورهای منطقه، از جمله جریان‌هایی است

نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها

که تحت تأثیر الگوی مبارزاتی ملت ایران در برابر قدرت‌های استکباری متجلی شد و با اقتداری روزافزون در مقابل قدرت‌های جهانی قرار گرفت (Mahmoodi Raja; Bagheri Dolat-Abadi & Ravesh, 2019: 16). در واقع، وقوع این انقلاب‌ها و جنبش‌های مردمی در جهان عرب، به مثابه متحدان استراتژیک واشینگتن، آمریکا و متحدانش را با تغییرات جدیدی در منطقه مواجه کرد. شرایط و تحولاتی که با توجه به خصالت‌های خاص خود یعنی تقابل مردم با حکومت‌ها و دگرگونی در نظم منطقه‌ای، منافع آمریکا را در منطقه با چالش اساسی مواجه ساخت؛ نوع مواجهه آمریکا با روند تحولات، رویکرد رژیم‌های حاکم، آینده جنبش‌های مردمی و جایگزین‌های موجود، منافع اسرائیل و تناقض بین منافع استراتژیک و اصول دموکراتیک از جمله مباحث اساسی پیشروی آمریکا بوده است (Esmaili & Javdani Moghaddam, 2021: 219-220).

۳-۴- مبارزه با استکبار و تلاش برای برقراری حکومت اسلامی

از دیگر مهم‌ترین دال‌های شناور مد نظر گفتمان مقاومت، مبارزه با استکبار و استثمار و برقراری حکومت اسلامی است. این مهم را به خوبی می‌توان در فلسفه تشکیل حزب الله لبنان مشاهده کرد. در واقع، هدف از تشکیل حزب الله مبارزه با رژیم اسرائیل، محو آثار امپریالیسم و استعمار در لبنان و برقراری حکومت اسلامی در این کشور بود (Mahmoodi Raja; Bagheri Dolat-Abadi & Ravesh, 2019: 16).

روی دیگر سکه مبارزه با استکبار و نفی سلطه‌ستیزی گفتمان مقاومت را می‌توان در سوریه، عراق و یمن مشاهده کرد. با همه دخالت‌های قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در بحران سوریه، سرانجام حکومت بشار اسد به مثابه یکی از مهم‌ترین بازیگران گفتمان مقاومت تثبیت شد و بنابراین پروژه نظم‌سازی مد نظر گفتمان سلطه و گفتمان محافظه کار به شکست انجامید. در واقع، اقدامات سعودی‌ها، در سوریه تلاشی برای ایجاد موازنه‌ای میان نظم جدید و قدیم منطقه‌ای و مهار نظم‌های تجدیدنظرخواهانه از سوی اخوانی‌ها و ایران به شمار می‌رفت. در مجموع نظم سلفی که تلاش می‌کرد این مهم را از طریق موازنه قدرت یا کاربرد قدرت برای مهار قدرت و با بسترسازی برای دخالت قدرت‌های فرامنطقه‌ای و به‌ویژه آمریکا تکوین بخشد به شکست انجامید (Salehi, 2012: 96). در واقع پیروزی مقاومت بر داعش یکی از مهم‌ترین فاکتورها و معیارهای نظم جدید منطقه‌ای خواهد بود. در شرایط کنونی نظم حاکم بر منطقه که بر مبنای مدیریت آمریکا شکل گرفته بود در

فصلنامه بحران پژوهی جهان اسلام

حال تغییر است. چرا که آمریکا را دیگر نمی توان بازیگر تعیین کننده در منطقه دانست و نظم جدید نیز بر مبنای قدرت بازیگران، بنیان گذاشته خواهد شد؛ امری که گفتمان مقاومت در جهت نظم سازی منطقه ای به دنبال آن بوده و به نوعی گامی جهت برقراری نظم مبتنی بر مدیریت دسته جمعی را به کرسی نشانده است. این پیروزی به دولت سوریه اعتماد بیشتری در نظر دیگر کشورها و سازمان های بین المللی را بخشیده و نقش آن به عنوان یک بازیگر مهم در تأمین منطقه به مثابه یکی از مهم ترین بازیگران گفتمان مقاومت را تقویت کرده و نقشی اساسی در اثبات این مسأله داشته که این گفتمان، مهم ترین و قوی ترین نیروی ضدهژمونیک الگوی نظم سازی نظام سلطه در سطح منطقه است. به طور کلی می توان مؤلفه های نظم سازی قدیم و جدید را به صورت قاب زیر ترسیم کرد:

جدول ۲. مؤلفه های نظم سازی قدیم و جدید

نظم موجود	نظم نوین در حال شکل گیری
حضور قدرت های محافظه کار و همسو با هژمون سلطه	بیداری اسلامی و سقوط قدرت های خودکامه
حضور و مداخله آمریکا در منطقه	تلاش برای طرد آمریکا و تأکید بر منطقه گرایی مبتنی بر برابری
حمایت استراتژیک از اسرائیل	حمایت از فلسطین و تلاش برای انزوای اسرائیل و برقراری حکومت اسلامی
نظم مبتنی بر زور و غلبه	نظم مبتنی بر امنیت دسته جمعی
یک جانبه گرایی و سلسله مراتبی	همکاری با قدرت های منطقه ای

(ترسیم از نگارندگان)

۴- ظرفیت های نظم سازی گفتمان مقاومت

گفتمان مقاومت دارای یکسری ظرفیت های مفهومی، گفتمانی و سازمانی است که همگی این ها به مثابه نقطه عطف ها و حلقه هایی هستند که می تواند بستر ساز شکل گیری بهتر و سریع تر نظم منطقه ای مطلوب این گفتمان را فراهم سازند. بر همین مبنا در ادامه سعی خواهد شد به این ظرفیت های متنوع گفتمان مقاومت اشاره گردد.

۴-۱- ظرفیت های نظامی

نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها

از جمله مهم‌ترین ظرفیت‌های گفتمان مقاومت در جهت نظم‌سازی توانمندی‌های نظامی است. بر اساس سنجش «گلوبال فایر پاور» جمهوری اسلامی ایران به‌متاب‌هسته مرکزی گفتمان مقاومت، در جایگاه چهاردهمین قدرت نظامی جهان قرار دارد (Shapouri, 2022: 136). با این حال، آنچه ایران را به قدرت نظامی مهم منطقه‌ای و متوسط جهانی تبدیل کرده است، صرف تسلیحات نظامی نیست، بلکه اراده به کارگیری و استفاده هوشمندانه از امکانات و منابع قدرت برای پیشبرد اهداف، در این خصوص بوده است (Shapouri, 2022: 136).

بعد از جمهوری اسلامی ایران، حزب الله قوی‌ترین بازیگر در زمینه نظامی است. بر اساس برآوردهای موجود که مربوط به سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ است، شمار نیروهای رزمی آن بین ۵۰ تا ۶۰ هزار نفر است و بین ۱۳۰ تا ۱۵۰ هزار موشک در اختیار دارد، در حالی که در سال ۲۰۰۶ و در زمان جنگ ۳۳ روزه، فقط ۱۳ هزار موشک داشته است (Shapouri, 2022: 136-137).

در عراق، نیروهای حشدالشعبی نیز از توان نظامی درخوری برخوردارند. این نیرو، از حدود ۴۰ گروه داوطلب مسلح معین تشکیل شده که قریب به ۱۱۸ هزار رزمنده دارد که بیش از ۶۰ هزار نفر آنها درگیر جنگ با داعش بوده‌اند (Afshon & Elohkaram, 2017: 43-50). بر اساس برخی برآوردها در حال حاضر این گروه بیش از ۱۸۰ هزار نیروی نظامی دارد که در قالب ۸۳ گروه سازماندهی شده‌اند. علاوه بر بحث افزایش تعداد نیروها و سازماندهی آنها، توان موشکی، توپخانه‌ای و پهپادی آنها نیز رشد چشمگیری داشته است. ضمن اینکه آنها در جنگ با داعش تجربه‌های نظامی و عملیاتی ارزشمندی کسب کرده‌اند و به دلیل این که در قالب حشدالشعبی به بخشی از نیروی نظامی قانونی عراق تبدیل شده‌اند، رسمیت نیز پیدا کرده‌اند (Shapouri, 2022: 138).

در جنگ یمن نیز، مقاومت به سازماندهی و پیشرفت‌های نظامی به‌ویژه در بحث پرتاب موشک بالستیک و استفاده از پهپاد دست یافتند که درخور مقایسه با شرایط گذشته آنها نیست (Shapouri, 2022: 139). و توانسته تهدیدات جدی را برای امارات و عربستان رقم بزند و بر این اساس، تحولات منطقه غرب آسیا را وارد دوره جدیدی کرد و موجب تقویت بیش از پیش گفتمان مقاومت شد (Sadatinejad & Sadatinejad, 2021: 105). در جنگ اخیر غزه نیز گزارش‌ها حاکی از آن است که گردان‌های قسام در زمینه بمب‌های دست‌ساز، راکت‌انداز، موشک‌های

فصلنامه بحران پژوهی جهان اسلام

ضدتانک و خمپاره‌ها تخصص دارند و زیرساخت‌های تونلی گسترده‌ای دارند که جنگنده‌هایش را قادر می‌سازد تا بدون شناسایی حرکت کنند. حماس ظرفیت موشکی خود را افزایش داده و اخیراً پهپادها را به زرادخانه خود اضافه کرده و از پوشش رگبار موشک برای غلبه بر حصار بسیار مستحکم اسرائیل که مرز غزه را جدا می‌کند در ۷ اکتبر، استفاده کرد (Aljazeera, 2023). بنابراین حمله حماس نشانگر تکامل در توانایی‌های گردان‌های قسام، از جمله استفاده از مهمات، پهپاد، گلایدرهای با قابلیت پرسنل، و عملیات پیچیده پیاده نظام با حضور هزاران پرسنل در حال حمله در سراسر خطوط تحت کنترل اسرائیل در امتداد چندین محور بوده است (Zanotti et al, 2023: 11).

۲-۴- ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی و نهادی

در کنار ظرفیت‌های نظامی می‌توان به ظرفیت‌های ساختاری و نهادی گفتمان مقاومت اشاره کرد. علاوه بر جمعیت‌های شیعه، کشورها و گروه‌های غیرشیعی گفتمان مقاومت در کشورهایی نظیر سوریه، لبنان، فلسطین و یمن نیز جایگاه ممتازی از نظر جغرافیایی دارند. بنابراین گفتمان مقاومت موجب تقویت پیوستگی سرزمینی بین شیعیان ایران، عراق، جمهوری آذربایجان و بحرین و همچنین ارتباط مستحکم‌تر با انقلابیون افغانستان، پاکستان، لبنان، یمن، فلسطین، سوریه، و موجب هم‌افزایی جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک آن‌ها شده است. علاوه بر حساسیت موقعیت مکانی شیعیان، از لحاظ تسلط بر منابع انرژی منطقه در بیشتر این کشورها نیروی کار مشغول در صنایع نفت و گاز از شیعیان بومی هستند و نقش فراوانی در فعالیت و حفظ امنیت این صنایع بر عهده دارند (Sirat & Torabi Moghadam, 2016: 70-72).

از سویی، ماهیت مستقل و ضدامپریالیستی انقلاب اسلامی باعث شده که یکی از اهداف مهم ایران در سیاست خارجی، مقابله با حضور و مداخلات نامشروع قدرت‌های فرامنطقه‌ای، به ویژه آمریکا باشد؛ لذا یکی از راهبردهای ایران برای همگرایی منطقه‌ای، تأکید بر «امنیت دسته جمعی» برای ترتیبات امنیتی منطقه‌ای با همکاری کلیه کشورهای منطقه بدون حضور نیروهای بیگانه است. به باور ایران، همکاری و امنیت دسته جمعی می‌تواند بهترین روش برای تأمین نظم در منطقه باشد (Seifzadeh, 2004: 205). در همین راستا، بعد از ترور سردار شهید حاج قاسم سلیمانی و شهید حاج ابو مهدی المنهدس، همه جریان‌های ملی عراق خطر باقی ماندن نیروهای آمریکایی در پایگاه

نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها

های نظامی در عراق را درک می‌کنند، زیرا آن‌ها عامل تأثیرگذار داخلی و خارجی هستند و در بسیاری از کشتارها علیه ده‌ها نفر از شهیدان دستگاه‌های امنیتی و سازمان الحشد الشعبی دست داشته‌اند؛ این تحولات عراق در حالی رخ داد که رهبر معظم انقلاب در دی ماه ۱۳۹۸ نامناسب بودن وضعیت منطقه را ناشی از فسادانگیزی آمریکا دانستند. بنابراین می‌توان گفت یکی از مؤلفه‌های نظم در حال شکل‌گیری، توانمندی منطقه در حل منازعات از طریق نیروهای برآمده از میان ملت‌های منطقه است و رفتن به سمت منطقه‌گرایی است.

از طرف دیگر، یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های نهادی و سازمانی در گفتمان مقاومت رفتن به سمت قدرت‌های فرامنطقه‌ای همچون روسیه و چین است. جذب سرمایه چینی و تعریف ژئوپلیتیک مقاومت در طرح یک کمربند- یک جاده چین، یکی از راهبردهای مؤثری است که نه تعارضی با ماهیت و اهداف گفتمان مقاومت دارد و نه تعارضی با سیاست منطقه‌ای چین. در مسیر جاده ابریشم ۴۵ منطقه به عنوان شهرهای جهانی در جاده انتخاب شده‌اند که یکی از آن‌ها ایران است و ۲۵ منطقه نیز در داخل چین انتخاب شده‌اند. گفتمان مقاومت با پیوند خوردن به این طرح، ضمن جذب سرمایه مالی چینی، سرمایه فنی این کشور را نیز جذب و جایگاه خود را در معادلات سیاسی و اقتصادی آینده تقویت خواهد کرد؛ این امر می‌تواند پیشران اصلی مقاومت را تقویت کند و عدم قطعیت ناشی از روندها، از جمله رابطه آمریکا و چین، رابطه چین و جناح عربی گفتمان مقاومت، یا رابطه چین و اسرائیل را نیز کاهش دهد (Abedi, 2019: 95-96).

علاوه بر این، همکاری‌های میان ایران و روسیه نیز از دیگر ظرفیت‌های نهادی و ساختاری گفتمان مقاومت قلمداد می‌شود؛ کما این که همکاری ائتلافی دو کشور در سوریه در تغییر موازنه قوا در این کشور و منطقه به ضرر آمریکا تأثیر داشته و نشان از رویکرد تجدیدنظرطلبانه آن‌ها دارد. اثرگذاری ایران و روسیه بر معادلات قدرت در سایر کشورهای منطقه از عراق تا لبنان، یمن و لیبی نیز مشهود است (Noori, 2020: 91).

در سوی دیگر، ایران و روسیه نقش مهمی در به چالش کشیدن اعتقاد و اعتماد به برتری آمریکا در منطقه داشته و مفهوم «مقاومت» و تجدیدنظرطلبی را به عنوان یک هنجار وارد سیاست خاورمیانه کرده‌اند. در واقع، ایران در حال تبدیل کردن مقاومت به الگوی هنجاری جدیدی در منطقه است. روسیه نیز با برجسته‌سازی الگوی دولت-محور / منفعت-محور به جای الگوی ارزش-محور

فصلنامه بحران پژوهی جهان اسلام

تحمیل‌گرای آمریکا، نه تنها برای شرکاء منطقه‌ای خود، بلکه برای برخی متحدین آمریکا نیز جذابیت ایجاد کرده است (Noori, 2020: 91).

از سویی، کشورهای شکل‌دهنده در گفتمان مقاومت در سیاست داخلی و نهادهای سیاسی نیز جایگاه مطلوبی یافته‌اند؛ حزب‌الله جایگاه بسیار مطلوبی در ساختار سیاسی لبنان و در بین جریان‌های سیاسی این کشور پیدا کرده است. حزب‌الله در آخرین انتخابات پارلمانی لبنان به همراه متحدانش دو سوم کرسی‌ها را به دست آوردند و این تحکیم موقعیت باعث شده است تا تمام تلاش‌ها برای حذف آن از دولت با ناکامی مواجه شود (Shapouri, 2022: 142). نیروهای مقاومت در عراق نیز نقش سازمان‌یافته‌تری در سیاست داخلی این کشور پیدا کرده‌اند. تحکیم موقعیت حشدالشعبی و مقاومت در ساختار سیاسی عراق در ماجرای رأی اکثریت اعضای پارلمان این کشور (۱۶۸ عضو از ۳۲۹ عضو) به خروج نیروهای آمریکایی از عراق به خوبی خود را نشان داد و یا انصارالله یمن در حال حاضر در عمل نقش دولت یمن را بازی می‌کند (Shapouri, 2022: 143).

۳-۴- ظرفیت‌های مفهومی - گفتمانی (ایدئولوژیکی)

در کنار ظرفیت‌های مادی، می‌توان از ظرفیت‌های گفتمانی نیز سخن گفت. یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های گفتمان مقاومت مؤلفه اسلام‌گرایی است. به واقع، ظهور انقلاب اسامی ایران سبب تقویت گفتمان‌های معتقد به اسلام سیاسی در منطقه شد. قبل از انقلاب اسلامی ایران، دولت‌های منطقه در حال تسلیم به این عقیده بودند که تنها راه توسعه و ترقی نمونه‌برداری از الگوهای توسعه‌غیربومی (غالباً غربی) است که از مفاهیم دینی و مذهبی تهی است، اما انقلاب اسلامی با ارائه روایتی اسلامی از توسعه، سبب ظهور و تقویت سایر روایت‌های اسلام سیاسی در منطقه شد. در دهه اخیر اسلام‌گرایی در میان ملت‌ها و بازیگران منطقه‌ای، در تحولات منطقه به وضوح خود را نشان داده است. گفتمان مقاومت به رهبری جمهوری اسلامی کوشیده است تا با تکیه بر احیای ارزش‌های اخلاقی و دینی، زمینه لازم را برای افزایش اسلام‌گرایی به عنوان مؤلفه‌ای بنیادین در نظم در حال شکل‌گیری در غرب آسیا فراهم کند (Esmaeili & Javdani Moghaddam, 2021: 205-206). ؛ به خصوص آن‌که آرمان‌ها، هنجارها و ارزش‌های هویت‌بخش به انقلاب اسلامی با منشأ اندیشه‌های عاشورایی شیعه به عنوان یک گفتمان فراملی مطرح گردیده است که نه تنها شیعیان و جهان اسلام بلکه کلیه مظلومان و مستضعفان جهان را شامل گردیده است. این اندیشه در بین ملت

نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها

های تحت ظلم منطقه همانند سوریه، لبنان، فلسطین و عراق به گفتمان غالبی تحت عنوان گفتمان مقاومت تبدیل شده که معادلات امنیتی آن را به ضرر امنیت اسرائیل تغییر، و موجودیت و بقاء آن را مورد تردید و تهدید قرار داده است (Karimi, 2016: 10)؛ تا آنجا که توانایی تقابل آن با دیگر گفتمان‌های متخاصم اسلام افزایش داشته و در پی آن است تا به عنوان ناجی شرایط نابسامان دولت‌ها و ملت‌ها خصوصاً ملت‌ها و دولت‌های مقاومت در منطقه را تثبیت کند. چنانچه رهبر انقلاب در مقابل ظالمان و استکبار، توجه به جهاد را لازمه مقاومت در مقابل سلطه در همه ابعاد زندگی بیان می‌کند (Bostan Afrooz; Mohaghegh Nia; Shahabi; & Vakberzadeh, 2022: 253).

گفتمان مقاومت در زمینه ظرفیت‌سازی مفهومی از این مفاهیم به خوبی استفاده کرده است. در واقع، آن‌ها جهاد را به مثابه قالبی برای ترسیم روند پیروزی می‌دانند؛ چراکه کشتن در راه جهاد، شهادت است که خود پیروزی بزرگ نامیده می‌شود. همگونی جهاد و شهادت در فرآیند مبارزه، هم زمینه‌ساز تشکیل دولتی است که آرمان دیرین آنان بوده است و هم مانعی پایدار در برابر نفوذ نظامی اشغالگران خواهد بود (GHAFARE & SHOJAE, 2017: 88).

شهیدان ایرانی محور مقاومت ادامه پیوستار تاریخی شهادت در تاریخ اسلام و ایران هستند. این امر موجب افزایش میزان همراهی مخاطبان به مثابه نیروهای اجتماعی می‌شود (Sirat & Torabi, Moghadam, 2016: 78). این تأثیرپذیری را در تمامی بازیگران گفتمان مقاومت را می‌توان به وضوح مشاهده کرد. برای مثال رهبران حماس بر این باورند که جهاد آن‌ها علیه اشغال بیگانه قانونی است. این جنبش از طریق عملیات استشهادی و جهادی خود، الگوی موفق از توان ملت فلسطین برای تأثیرگذاری در مسیر حوادث و تعیین آینده خویش در سایه تمسک به اسلام به نمایش گذاشت (GHAFARE & SHOJAE, 2017: 56).

برای حزب‌الله نیز در راستای استکبارستیزی چنین راهبردی دیده می‌شود. در واقع، دشمن نزدیک برای حزب‌الله لبنان، رژیم صهیونیستی و آمریکا است. نوع تعامل با دشمن نزدیک برای حزب‌الله تثبیت شده و غیرقابل انعطاف است. این موضوع سبب شده که حزب‌الله بیشترین شباهت را به جمهوری اسلامی داشته باشد (Mohseni, 2022: 212). در همین راستا، در یمن، از بنیانی‌ترین اصول اندیشه سیاسی حسین الحوثی، اعلان مخالفت با آمریکا و سیاست‌های ظالمانه آن در منطقه خاورمیانه و یمن است. حسین الحوثی مبارزه با نفوذ و حضور ایالات متحده در کلیه شئون زندگی

فصلنامه بحران پژوهی جهان اسلام

سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مردم یمن را از رسالت‌های این جنبش می‌داند (Koshki & Najibat, 2017: 192). شعار حوثی‌ها یعنی الله اکبر، الموت لإمریکا، الموت لإسرائيل، اللعنه علی اليهود، النصر للاسلام و وجود تصاویر آیت‌الله خمینی، آیت‌الله خامنه‌ای و سید حسن نصرالله رهبر حزب‌الله در دستان جمعیت در تظاهرات حوثی‌ها، همگی شباهت‌های زیادی میان حوثی‌ها و ایران را نشان می‌دهند، اما این نفرت مشترک از آمریکا و اسرائیل و علاقه حوثی‌ها به رهبران شیعه، به معنای آن نیست که حوثی‌ها نیروی نیابتی ایران هستند (امامی راد و دیگران، ۱۴۰۰: ۲۰). در مجموع می‌توان گفت، همگی این مفاهیم را در ذیل مولفه قدرت نرم جای داد که یکی از مهم‌ترین پایه‌های قدرت در ایجاد نظم نوین منطقه‌ای است که گفتمان مقاومت توانسته است در این زمینه موفقیت‌های ویژه‌ای را حاصل کند، هر چند تا رسیدن به هدف اساسی فاصله دارد. بنابراین ضرورت دارد تا با تقویت هر کدام از این مقولات، ضمن تولید قدرت نرم در نظام معنایی گفتمان مقاومت اسلامی، مقوله نظم‌سازی منطقه‌ای را با سهولت بیشتری پیاده‌سازی کرد.

۵- چالش‌های نظم‌سازی گفتمان مقاومت

علیرغم موفقیت‌ها و دستاوردهای گفتمان مقاومت در حوزه نظم‌سازی منطقه‌ای، گفتمان مقاومت همچنان از یکسری چالش‌ها و نقطه ضعف‌هایی برخوردار است که می‌تواند توانمندی اعضای این گفتمان در جهت نیل به هدف را تحلیل برده و یا ناکام بگذارد. نظر بر همین مسأله در ادامه سعی خواهد شد این چالش‌ها را به صورت خلاصه تبیین شود:

۵-۱- اختلافات فرقه‌ای - هویتی و دینی (گفتمان‌های سلفی - اخوانی رقیب)

سیاست‌های منطقه‌ای گفتمان مقاومت سبب تهدید امنیت سایر ائتلاف‌ها شده و آن‌ها را به این دیدگاه مشترک رسانده است که جهت مقابله با گفتمان مقاومت می‌بایست بحران و ناامنی را به داخل خاک کشورهای این ائتلاف تسری دهند و بدین ترتیب، شدت و حدت فعالیت‌های برون مرزی آن‌ها را تا حدی تعدیل کنند (Askari Kermani, M., Moein Abadi Bidgoli, 2021: 141). یکی از مهم‌ترین این شیوه‌ها، اختلافات فرقه‌ای و هویتی است. اختلافات فرقه‌ای همواره در یکی از مؤلفه‌های شکل‌دهنده ژئوپلیتیک خاورمیانه بوده که منشأ آن را می‌توان عمدتاً سیاست‌های سایر ائتلاف‌ها علیه گفتمان مقاومت جستجو کرد. شکل‌گیری گروهک‌های تروریستی نظیر داعش

نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها

را می‌توان در ادامه همین راهبرد دانست. در همین راستا از یک سو در عراق پس‌اصدام و با به قدرت رسیدن شیعیان و تقویت گفتمان مقاومت در این کشور و تلاش‌های ناکام عناصر تندروی سلفی-تکفیری در سوریه گفتمان مقاومت تقویت شد و از سوی دیگر با بدیل‌سازی گفتمان مقاومت، داعش با تأسیس دارالخلافة به مرکزیت موصل، در صدد بود تا نسخه جدیدی از اسلام‌گرایی را به منصفه ظهور برساند (Shirody, 2020: 235). گرچه گفتمان مقاومت تاکنون توانسته است که در جدال با این گروهک‌های تکفیری به پیروزی در کشورهای نظیر عراق و سوریه دست یازد اما مسئله‌ای که در این زمینه گفتمان مقاومت را تهدید می‌کند این است که جدال‌های فرقه‌ای و هویتی باعث استهلاک قدرت کشورهای این گفتمان شده و در نهایت موجب تجزیه این ائتلاف می‌تواند باشد.

۵-۲- چالش اقتصادی

بزرگ‌ترین ضعف گفتمان مقاومت، وضعیت اقتصادی بازیگران آن است؛ فشارهای اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان بازیگر محوری این گفتمان، همواره وجود داشته است اما در دوران ریاست جمهوری ترامپ، شدت بسیاری پیدا کرد. مقامات دولت ترامپ بارها اعلام کرده‌اند که یکی از اهداف اصلی تحریم‌ها، قطع منابع درآمدی این کشور با هدف تضعیف حضور آن در منطقه و حمایت از نیروهای طرفدار خود است (Shapouri, 2022: 150). بر اساس آمارها، اقتصاد کشورهای سوریه، ایران، لبنان و یمن وضعیت مطلوبی ندارد و میزان رشد اقتصادی آنها در طی دهه‌های اخیر رو به ضعف بوده است. طبیعتاً با توجه به رابطه مستقیم اقتصاد با قدرت سیاسی، می‌توان گفت که در صورت ادامه این روند، شاهد تضعیف فعالیت‌های گفتمان مقاومت چه در بعد سخت‌افزاری و چه در بعد نرم‌افزاری جهت نظم‌سازی منطقه‌ای باشیم. اطلاعات مربوط به رشد اقتصادی این کشورها در طی دو دهه را می‌توان به صورت زیر نشان داد.

جدول ۳. مربوط به آمار رشد اقتصادی کشورهای جبهه گفتمان مقاومت از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۲

فصلنامه بحران پژوهی جهان اسلام

سال کشور	۲۰۲۰	۲۰۱۹	۲۰۱۸	۲۰۱۷	۲۰۱۶	۲۰۱۵	۲۰۱۴	۲۰۱۳	۲۰۱۲	۲۰۱۱	۲۰۱۰	۲۰۰۹	۲۰۰۸	۲۰۰۷	۲۰۰۶	۲۰۰۵	۲۰۰۴	۲۰۰۳	۲۰۰۲	۲۰۰۱	۲۰۰۰	
ایران	۵۵	۳۲	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
عراق	۳۴	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
لبنان	۳۲	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
فلسطین	۴	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
سریه	۳۶	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
یمن	۳۳	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰

(world bank & Theglobaleconomy, 2023)

۳-۵. مداخلات قدرت‌های خارجی در منطقه

یک از مهم‌ترین فاکتورهای شکل‌دهنده به نظم منطقه را می‌توان حضور قدرت‌های غربی و خصوصاً آمریکا در منطقه دانست که امری مسبوق به سابقه است. در واقع، در طول قرن‌های بیست و بیست و یکم تصمیمات سرنوشت‌سازی بدون حضور کشورهای این ناحیه برای منطقه از سوی قدرت‌های غربی اتخاذ شد. حضور قدرت‌های پیروز جنگ‌های جهانی در مرزبندی‌های غرب آسیا زمینه ده‌ها سال تنش، ناامنی و بحران را در منطقه به وجود آورد. در واقع، این مداخلات امکان تمرین و آموزش سیاسی مشارکت مردمی و ساختارمند کردن همکاری‌ها جهت توسعه را در هیئت‌های حاکمه کشورهای منطقه از بین می‌برد و موجب می‌شود تا در چارچوب سیاست‌های قدرت‌های بزرگ حرکت کنند که البته با توجه به ملاحظات و منابع آن قدرت‌ها و نه لزوماً نیازمندی‌های کشورهای منطقه طراحی می‌شود (Esmaeili & Javdani Moghaddam, 2021: 221). در بازه زمانی کنونی نیز حمایت‌ها و روابط نزدیک آمریکا و قدرت‌های غربی با کشورهایی نظیر امارات متحده عربی، عربستان، رژیم صهیونیستی را می‌توان به مثابه چالشی رقیب جهت نظم‌سازی گفتمان مقاومت تلقی کرد که می‌تواند اقدامات گفتمان مقاومت را به چالش کشیده و یا با آن‌ها مقابله کنند.

نتیجه‌گیری

انقلاب اسلامی ایران، موجبات ظهور و بروز الگوی خاصی از نظم منطقه‌ای فراهم گردید که یکی از مهم‌ترین امکان‌های تحقق آن، گفتمان مقاومت بوده است. گفتمان مقاومت توانسته است با ایجاد مفصل‌بندی مبتنی بر دال مرکزی «مقاومت» و با تکیه بر آموزه‌های اسلامی، اقداماتی را انجام

نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها

دهد که نظم هژمونیک سلطه را به چالش بطلبد. می‌توان گفت، گفتمان مقاومت، مفهوم رهایی بخشی در مقابل نظم تحمیل شده از سوی گفتمان سلطه را در حوزه نظم‌سازی منطقه‌ای بسیار برجسته کرده و با جذب بازیگران رسمی و غیررسمی به بازتولید قدرت خود دست زده است و نظم مسلط را به شدت تهدید می‌کند و در مقابل، نظم مطلوب خود را به مثابه یکی از قواعد خدشه‌ناپذیر خود مطرح کند. این مسأله را به خوبی می‌توان در تحولات نظم منطقه‌ای نظیر مقابله با داعش در عراق و سوریه، تحولات بیداری اسلامی و سقوط رژیم‌های حامی حفظ وضع موجود، قدرت‌گیری حزب‌الله در لبنان، انصارالله یمن، حشدالشعبی عراق، خروج نیروهای آمریکا در عراق شاهد بود که نمایانگر افزایش دامنه کنشگری گفتمان مقاومت در شکل‌دهی به نظم نوین منطقه‌ای است. علاوه بر این‌ها، گفتمان مقاومت افزایش اقتدار با ائتلاف‌سازی با کشورهای حامی و همسو را به شدت مد نظر قرار داده است؛ برای مثال، جمهوری اسلامی، به مثابه رهبر گفتمان مقاومت، با وجود برخی محدودیت‌ها، در این راستا به اقداماتی به شرح زیر دست زده است: مشارکت در نهادها و مجامع متعلق به کشورهای درحال توسعه و جنبش عدم تعهد با قوت و شدت؛ تلاش برای ایفای نقش جدی‌تر و مؤثرتر در برخی سازمان‌های منطقه‌ای همچون اکو، گروه هشت کشور درحال توسعه موسوم به «دی-۸» و گروه ۱۵، میزبانی تعداد بیشتری از نشست‌ها، عهده دار شدن پست دبیرکلی دی-۸ با استفاده از اصل چرخش از آغاز سال ۲۰۱۳؛ داشتن ریاست گروه ۱۵ از ۱۳۸۶ تا ۱۳۸۸ و ریاست سازمان کنفرانس اسلامی؛ شرکت در عالی‌ترین سطح در اجلاس سران جنبش عدم تعهد در هاوانا؛ پذیرش نامزدی دولت ایران برای ریاست بر جنبش طی اجلاس سران جنبش غیرمتعهدها در سال ۱۳۸۸ در شرم‌الشیخ مصر (عابدی‌اردکانی و راستین‌دل، ۱۳۹۶: ۱۵۵). با این حال، گفتمان مقاومت ضمن برخورداری از ظرفیت‌های ساختاری، نظامی، مفهومی و ایدئولوژیکی، همچنان از چالش‌های متعدد در سطوح گوناگون داخلی (نظیر چالش‌های اقتصادی)، منطقه‌ای (نظیر گفتمان‌های رقیب) و فرامنطقه‌ای (نظیر مداخله قدرت‌های غربی) رنج می‌برد که می‌تواند هدف و حتی موجودیت گفتمان مقاومت را مورد تهدید قرار دهد.

Translated References to English

- Aabedi Ardecani, M., Rastindel, N. (2017). Foreign Policy Strategies of the Islamic Republic of Iran to Make Integration in the Middle East and its Obstacles. *Political and International Approaches*, 10(1), 146-175 **(In Persian)**
- Abedi, A. (2019). The role and effect of cooperation between Iran and China on the conditions and position of the axis of resistance. *Islamic World Strategic Studies*, 21(1), 81-98 **(In Persian)**
- Afshon, T., Elohkaram, A.H. (2017). Comparison of American security approach and Hashd al-Shaabi in Iraq. *International Relations Studies*, 11(42), 41-71 **(In Persian)**
- Aljazeera. (2023). What is Hamas's armed wing, the Qassam Brigades?, Available at <https://www.aljazeera.com/news/2023/10/26/who-are-qassam-armed-resistance-in-gaza>
- Askari Kermani, M., Moein Abadi Bidgoli, H. (2021). Examining the Middle East security complex and recognizing coalitions and threats (with emphasis on the role of the resistance-centered coalition in the relations of that complex). *Journal of Islamic Awakening Studies*, 10(2), 127-148 **(In Persian)**
- Anderson, T. (2019). *Axis of Resistance; Towards an independent Middle East*. Translated by Karim Esmaili, Tehran: Galaxy of Science **(In Persian)**
- Bostan Afrooz, J., Mohaghegh Nia, H., Shahabi, R., Vakberzadeh, F. (2022). Investigating the nature and consequences of the discourse of the Islamic Resistance Front in the Middle East. *Iranian Islamic Political Studies*, 1(4), 265-243 **(In Persian)**
- Dabirimehr, A., Tabatabai Fatmi, M. (2014). LACLAU and Mouffe's Theory of Discourse, *Journal of Novel Applied Sciences*, 3 (11): 1283-1287
- Dara, J., Moghadas, A., Lalalizadeh, M. (2020). The Regional Security Complex of Moqavemah (Resistance) and Iran's strategy to ensure Oil Security. *Petroleum Business Review*, Volume 4, Issue 3, September, pp: 81- 93.
- Davoudi, A.A. (2009). Discourse theory and political science. *Political Studies Quarterly*, 2(8), 51-74 **(In Persian)**
- Emami Rad, Q., Barzegar, K., Zakarian Amiri, M. (2021). The network deterrence model of the Islamic Republic of Iran in the West Asia region. *Political Science*, 17(56), 1-38 **(In Persian)**
- Esmaili, A. M., & Javdani Moghaddam, M. (2021). Rereading the Components of the Emerging New Order in the West Asian Region in the Light of the Islamic Awakening. *Journal of Islamic Awakening Studies*, 9(2), 189-218 **(In Persian)**
- Eyvazi, Mohammad Rahim. (2019). Epistemology of mutual interests in the axis of resistance. *Islamic World Strategic Studies*, 21(4), 5-30 **(In Persian)**
- GHAFARE, Z., SHOJAE, J. (2017). The look of jihad and martyrdom in the process of state-building of the Palestinian Islamic Resistance Movement (Hamas). *Journal of Political Sociology of Islamic World*, 5(10), 81-102 **(In Persian)**
- Ghaffari Hashjin, Z., Sadeghian, H., Sadeghian, H. (2012). The Role of Islamic Movements in Strengthening the Islamic identity in the Arena of Globalization

نقش گفتمان مقاومت در نظم‌سازی منطقه‌ای؛ ظرفیت‌ها و چالش‌ها

- (With an Emphasis on Islamic Movements in Palestine). *Political and International Science*, 1(1), 47-64 (In Persian)
- Ghasemi, F., Hashemi, B. (2022). Control of Order in Complex Regional Networks: Iran and West Asia. *POLITICAL QUARTERLY*, 52(2), 482-453 (In Persian)
- Hejazi, N., bahrami, V. (2019). Application of Laclau and Mouffe's Discourse Analysis Methodology in Political Science. *Methodology of Social Sciences and Humanities*, 25(99), 1-18 (In Persian)
- Jorgensen, M., Phillips, L. (2010). *Theory and method in discourse analysis translated by Hadi Jalili*. Tehran: Ni Publishing (In Persian)
- Karimi, A. (2016). The role of the Islamic Republic of Iran in giving identity to the resistance-oriented security complex. *Research of Nations*, 2(20), 1-14 (In Persian)
- Khodaparast, Y., Zaeiminejad, S. (2022). Comparison of the discourse of the Islamic Resistance Front and the discourse of the Supremacy System in West Asia. *Political Discourse of the Islamic Revolution*, 1(2), 111-90.
- Koshki, M., Najibat, R. (2017). The Conceptual and Methodic Influence of Islamic Revolution of Iran on Ansarullah Movement of Yemen. *Islamic Revolution Research*, 6(3), 182-202 (In Persian)
- Krasna, J. (2024). The October 7 Massacre and the War in Gaza: Impact on Bahrain and the United Arab Emirates, Available at <https://www.fpri.org/article/2024/01/the-october-7-massacre-and-the-war-in-gaza-impact-on-bahrain-and-the-united-arab-emirates>
- Lacla, E., Mouffe, C. (2013). *Hegemony and socialist strategy*. Translated by Mohammad Rezaei, Tehran: Third publication (In Persian)
- Mahmoodi Raja, S. Z., Bagheri Dolat-Abadi, A., Ravesh, B. (2019). The Axis of Resistance and the Future of Domination System Using the World-Systems Theory. *Journal of Islamic Awakening Studies*, 7(14), 7-28 (In Persian)
- Mohammadi M. (2014). Islamism: Discourse of Resistance. *JHS*, 5 (2) :71-91 (In Persian)
- Mohseni, S. (2022). Variables affecting the future of the chain of resistance in the West Asian region;(Yemen, Iraq, Syria and Lebanon). *Foreign Relations*, 14(3), 194-227 (In Persian)
- Manouchehri, A. (2012). Approach and method in political science. Tehran: Side (In Persian)
- Najafipour, S. (2014). Examining the pattern of order management in the Middle East region. Master's thesis in Political Science, *Yazd University*(In Persian)
- Nazimi Ardakani, M., Khaledian, S.A. (2018). The Cultural Components of the Islamic Resistance Discourse in the Islamic World. *Political studies of Islamic world*, 7(2), 59-86 (In Persian)
- Norouzi, M., Marandi, Z. (2020). Developmant in power Dialods in Axis of Islamic resistance from consolidation to development by emphasizing the equivalence chain of identity affected by martyrdom of sardar soleimani. *Journal of Islamic Awakening Studies*, 8(2), 61-83 (In Persian)

- Noori, A. (2020). The challenge to Hegemonic Order, Stability and Balance in the Middle East; Opportunities for Iran and Russia. *Political and International Approaches*, 13(2), 77-108 (In Persian)
- Sadatinejad, S.M., Sadatinejad, S.A. (2021). Reflections of the presence of resistance in the West Asian region. *Encyclopedia of Political Science*, 2(2), 89-110 (In Persian)
- Qolipour, Z. (2017). Iran's influence in the Middle East region and the investigation of its effects on economic and political unrest inside, with an emphasis on the axis of resistance. Master's thesis in the field of international relations, *Gilan University* (In Persian)
- Salehi, H. (2012). Islamic awakening and constitution of new regional order in Middle East. *Strategic Studies Quarterly*, 15(55), 79-102 (In Persian)
- Salem. (2023). Israeli-Palestinian Conflict Timeline, (Last Visited 17 December 2023), Available at <https://world101.cfr.org/understanding-international-system/conflict/israeli-palestinian-conflict-timeline>
- Seifzadeh, H. (2004). *Iran's foreign policy*. Tehran: Mizan (In Persian)
- Soury, F., & Khajehsarvi, G. (2022). Iran, the axis of resistance and the formation of the regional order of West Asia, 6(2), 39-64 (In Persian)
- Shapouri, M. (2022). *Axis of resistance, Islamic Republic of Iran and regional order*. Tehran: Strategic Studies Research Institute (In Persian)
- Shirody, M., Shah, Ali., Jamshidi Fard, K. (2020). (Shiite) resistance discourse and its impact on the hegemonic security order of West Asia in the face of Salafi and Brotherhood discourses. *Islamic World Political Research*, 10 (1):219-239
- Sirat, H., Torabi Moghadam, M. (2016). The pattern of showing the role of security-creating martyrs of the resistance axis in the national media. *Islamic Revolution and Sacred Defense Studies*, 3(1), 61-82 (In Persian)
- Theglobaleconomy. (2023). [Theglobaleconomy.com](http://theglobaleconomy.com): Compare countries
- Zanotti, J., Jeremy, M., Christopher, M. (2023). Israel and Hamas October 2023 Conflict: Frequently Asked Questions, Congressional Research Service, October 20, 2023, pp: 1- 71.
- Wastnidge, E., Mabon, S. (2023). The resistance axis and regional order in the Middle East: nomos, space, and normative alternatives. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1-18.
- World Bank. (2023). World Bank.org.
- Zimmerman, K. (2022). Yemen's Houthis and the Expansion of Iran's Axis of Resistance, American Enterprise Institute. *Critical threats*, pp: 1- 80.